

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ В АСПЕКТІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Галина Прісовська

Одеський національний політехнічний університет

Статтю присвячено дослідженню значення слів з погляду сучасної лінгвістики. Більшість слів мови є багатозначними. Причини цієї мовної універсалиї розкриваються як в синтагматиці, так і в парадигматиці; на розвиток полісемії впливають фактори як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного характеру. Розглянуто принципи семантизації багатозначної лексики в іншомовній аудиторії, а також проблеми її лексикографічного відображення в навчальній літературі для іноземців, що вивчають українську мову.

Ключові слова: лексичне значення, багатозначні слова, полісемія, лексикографічне відображення, українська мова як іноземна.

Усі принципові питання сучасної семантики так або інакше зводяться до головної її проблеми – значення слова. У лінгвістичній літературі лексичне значення слова трактують по-різному. Р.А. Будагов, наприклад, визначає його як особливу форму відображення дійсності [2: 13]. А. І. Смирницький бачить значення як „інгредієнт слова” [11: 89]. А В.В. Виноградов пише, що під лексичним значення слова „зазвичай розуміють його предметно-речовий зміст, оформлений за законами граматики певної мови і такий, що є елементом загальної семантичної системи словника цієї мови” [4: 10].

Різноманітність поглядів на лексичне значення змушує нас зупинитися на цьому питанні, подивитися на лексичне значення як на явище неоднозначне, складне.

В.В. Левицький у статті „Сучасне розуміння структури лексичного значення” вказує, що семантику слова, його лексичне значення утворюють сигніфікативний, конотативний та структурний пласти („значення”). Денотативне значення, незважаючи на його важливість, не входить, однак, до семантики слова й залишається за межами мови [9: 18].

Таке розуміння структури лексичного значення є особливо цінним для методики викладання іноземних мов, а також української як іноземної. Так, „іноді мовець знає, наприклад, сигніфікативний пласт лексичного значення, але не знає його структурного й конотативного пластів і, ототожнюючи сигніфікативне або денотативне значення рідного й іншомовного слова, намагається ототожнити їх структурні й конотативні значення, не знаючи, яка сполучуваність у слова, яке у нього емоційно-стилістичне забарвлення” [9: 19].

Питання про лексичне значення слова ускладнюється тим, що більшість слів будь-якої національної мови є багатозначними, тобто кожний звуковий комплекс, що функціонує у мові як слово, здатний служити матеріальною оболонкою не одному, а декільком поняттям, що реалізуються у мові у вигляді слів.

Більшість науковців розглядає полісемію як об'єктивну властивість мови, крім того, як одну з умов її існування та розвитку, як головний семасіологічний закон [3; 6; 8]. Полісемію цілком справедливо вважають однією з мовних універсалій [14]. Одні дослідники відзначали, що багатозначних слів більшість: $\approx 80\%$ [3: 236], інші називають $\approx 50\%$ [7: 86].

Отже, полісемія – фундаментальна характеристика людської мови. Саме вона зумовлює універсальний характер мови як засобу спілкування.

Але в кожній мові внаслідок конкретних особливостей її історичного розвитку складається своєрідна система зовнішніх розбіжностей, що утворює індивідуальну, неповторну систему мовних значень.

Лінгвісти відзначають різні причини виникнення полісемії. Найбільш ясно й категорично ідею причинності лексичної полісемії слова сформулював В.В. Виноградов: "Жодна мова не змогла б виражати кожну конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені" [5: 15].

Зробимо висновки:

- 1) полісемія – це наслідок диспропорції, що існує між числом знаків мовлення й величезною кількістю понять, що шукають вираження в мові;
- 2) полісемія породжується антиномією позначуваного і того, що позначає, антиномією, зумовленою асиметрією мовного знака: одне означаюче може стосуватися двох означуваних;
- 3) лексична полісемія слова є результатом дії закону економії [10: 534];
- 4) причини полісемії – в контексті [16: 1924];
- 5) полісемія зумовлена взаємозв'язком самих предметів і явищ, що відображаються у свідомості людини у вигляді „пучків” значень [13; 12: 161];
- 6) причина – в особливостях мислення людини, що відображає прагнення людини пізнавати навколишню дійсність у взаємозв'язку та взаємозумовленості її предметів і явищ. Лексична полісемія, таким чином, відображає загально-людські закономірності мислення.

Виникнення у слова нового значення завжди залишається складним і цікавим питанням. Словниковий склад мови не є чимось незмінним. Дійсно, семантична історія слів у багатьох випадках достатньо чітко відображає зміни в умовах життя суспільства. На процес розширення значення слова впливає і суб'єкт номінації, і реальна дійсність, і соціальна зумовленість функціонування певної лексики.

Крім указаних вище зовнішніх факторів, на розвиток переносного значення впливають особливості історичного розвитку народу, своєрідність його національної культури, побуту, його зв'язки з іншими народами, природні умови країни, ступінь розвитку певної предметної галузі, її значення в житті народу.

Лексичне значення визначається, як відомо, не тільки співвідношенням слова та реалії, але й тими парадигматичними й синтагматичними відношеннями, які зумовлюють реальне застосування цього слова. У зв'язку з цим семантичні зрушення у слів можуть бути викликані факторами лінгвістичними.

До лігвістичних факторів, що зумовлюють більший або менший ступінь багатозначності мови, належить частотність слів та їхня сполучуваність.

У частотних словниках української мови багатозначні слова переважають над однозначними у пропорції $\approx 75\%$ на 25% . Виняток становлять хіба що термінологічні словники.

Враховуючи принципи написання навчальних посібників з української як іноземної, а також лексикографічних додатків до цих посібників, можна зробити висновок, що більшість слів у них має полісемічну структуру. Тут постає питання про найбільш точне й реальне відображення в них семантики багатозначних слів.

Характерною особливістю словника навчального типу є кількісна мінімізація словникового складу мови, її компресія, але при цьому треба прагнути зберегти основні якісно-структурні та семантичні характеристики лексичної системи. Цього можна досягти двома шляхами.

- 1) Не подавати застарілі, архаїчні слова, діалектизми, розмовні, спеціальні та маловживані значення. Наприклад, у лексемах: „жирний” – ЛСВ 2) перен., розм., рідко. З великою кількістю соку (про рослини); соковитий”; „в’язати” – 4) мед. Утворювати з білками тканин організму нерозчинні сполуки, припиняючи запальні процеси. 5) спец. Мати властивість склеювати, скріплювати тверді матеріали (про розчин вапна, цементу і т. ін.).

Ці значення, подані в „Новому тлумачному словнику української мови”, нема необхідності вносити до навчальних словників для іноземців. Винятком може бути випадок, коли цей лексико-семантичний варіант стане потрібний іноземцеві як спеціалісту в певній галузі знань.

- 2) Узагальнювати об’єднувати в одне близькі за значенням ЛСВ або їхні відтінки. Наприклад, у слові „виправляти – виправити” відмічено 7 ЛСВ, які в навчальному словнику можна звести до одного значення – „Робити прямим, рівним, правильним, кращим”.

Багатозначним словам властива семантична незамкненість, і потенційні можливості появи нового значення у них безмежні. У структурі цих слів відбуваються семантичні зсуви, і носії мови тонко відчують ці зміни, засвоюють їх, активізуючи у мовленні. Цього не можна сказати про іноземців, реальна картина семантичної структури слова яких дуже сильно відрізняється від мовної компетенції носіїв мови. Це є причиною різного підходу до подання багатства лексичного складу української мови для цих груп і, відповідно, у науковій академічній та навчальній лексикографії.

Тут постає питання про різні рівні глибини й адекватності опису значення слова. Вибір рівня залежить від практичних завдань вивчення мови. У лексикографії існує широка зона варіювання, в якій лексикографічні проблеми можна вирішувати по-різному, залежно від призначення словника. Це стосується значною мірою і багатозначної лексики.

Слід розмежувати також завдання, що стоять перед одномовною, тлумачною і двомовною, перекладною лексикографією. Якщо перша показує справжню структуру кожного окремого слова та всієї лексичної системи певної мови в цілому, то завдання іншої ускладнюється тим, що система значень, семантичний обсяг конкретного слова

необхідно узгодити з тими одиницями мови-об'єкта, які пропонують як переклад значень слова мови-джерела.

Проблема лексикографічного відображення багатозначної лексеми ускладнюється тим, що „в кожній мові внаслідок конкретних особливостей її історичного розвитку складається своєрідна система зовнішніх розходжень, що є неповторною системою мовних значень. У результаті деякі значення, що входять до системи однієї мови, часто виявляються не співвідносними зі значеннями іншої мови” [1: 51].

Обсяг споріднених лексем у різних мовах переважно є різним. Розглядаючи українську мову як іноземну, можна визначити такі типи лексем на основі зіставлення їх якісних характеристик:

1) слова, обсяг значення яких не суперечить семантичному обсягу в рідній мові студента;

2) слова, обсяг значень яких ширший за обсяг значень відповідних слів рідної мови;

3) лексичні одиниці, обсяг значень котрих вузьчий за обсяг значень рідної мови;

4) лексеми обох мов перехресшуються кількома своїми значеннями.



У педагогічній лінгвістиці значенням слова вважають інформацію, яку необхідно знати, щоб правильно розуміти й вживати слово. А семантизуючи слово, і лексикограф, і викладач-словесник прагнуть досягти того, щоб слухач знав це слово. Знати слово для них означає не тільки розуміти, який позамовний факт воно називає, але й як воно співвідноситься з іншими словами, що означають той самий, подібний або суміжний факт, а також його сполучуваність.

Пам'ятаємо, що кожна лексема викликає у свідомості носія мови сукупність певних знань і досвіду, що тяжіють до певного слова. Тому не завжди значення лексеми, що на перший погляд сприймається як аналогічна одиниця мовлення, викликає таку ж реакцію у носія іншої мови.

Найчастіше трапляються приклади часткової відповідності лексичних одиниць, тобто, коли одній лексемі мови-джерела відповідають дві або більше одиниць у мові-об'єкті.

Зіставне вивчення можна проводити на різних рівнях – на рівні слова і словосполучення – і можна пов'язувати як зі структурною розбіжністю одиниці номінації, коли слово в одній мові має відповідник у вигляді словосполучення або ж речення в іншій; так і зі структурною тотожністю цих одиниць, тобто з такими випадками, коли один і той самий денотат можна називати однотипними лексичними одиницями у різних мовах, а саме – словом або словосполученням.

Існують різні погляди на проблему використання рідної мови слухача або ж мови-посередника у вивченні нерідної, у тому числі й української мови як іноземної. А саме – проблему семантизації слів у словниках. Деякі науковці виступають за ідею „прямого” методу, тобто семантизації без перекладу, бо тлумачення слів рідною мовою слухачів відволікає їх від вивчення мови як самостійної самобутньої системи, робить українську мову у свідомості студентів якимось еквівалентом системи рідної мови, набагато сповільнює й утруднює розвиток мислення мовою, яку вивчають.

Противники цього „прямого” методу пропонують граматико-перекладний метод [8; 15].

Деякі чеські лінгвісти й лексикографи не без підстави розробляли поняття „перекладного значення” слова, тобто виявлення підрозділів у семантичній структурі слова, орієнтованих одночасно й на вживання слова у вихідній мові, і на його відповідність у мові перекладу. Згідно з цим методом перекладач інтерпретує зміст оригіналу, не підбираючи еквіваленти до слів, а переказуючи своїми словами. Слово, що нас цікавить, можна перекласти зворотом, сполученням слів, синонімом, а його зміст може лишитися в підтексті.

По-перше, багатозначне слово, що подається в перекладі, іноземець сприймає тільки в одному із значень. По-друге, в основі помилок дорослої людини, що навчається іноземної мови, закладений такий механізм: слово іноземної мови, засвоєне за будь-якою однією ознакою й прирівняне до відповідного слова рідної мови, наділяється, як правило, ознаками, не характерними для досліджуваного слова, тобто принесеними до нього з інших мовних систем. Цей механізм ускладнюється, якщо мова, якою він послуговується і якою подано переклад, є для нього не рідною, а тільки мовою-посередником. За таких обставин починає діяти подвійна інтерференція, і семантика слова усвідомлюється в перекрученому вигляді.

При переході з однієї мови на іншу можна досконало засвоїти вимову чужої мови, повністю опанувати її лексику, але важко, майже неможливо відійти цілком від звичних семантичних зв'язків і асоціацій.

Часто помилки у мовленні студентів-іноземців пояснюються переносом семантичного обсягу багатозначного слова рідної мови на еквівалент його перекладу в українській мові.

Отже, за умови семантизації лексеми за допомогою перекладу починає діяти мовна інтерференція. Вона відображає ступінь розбіжностей різних мов у семантичному і стилістичному планах. Семантичний обсяг багатозначних слів загалом не збігається із семантичним обсягом відповідної лексеми іншої мови через відсутність або ж часткову відсутність прямих еквівалентів, наявність семантичних лакун у цих мовах.

Таким чином, найповніше й багатогранніше подати опис полісемічного слова як члена лексичної системи можна тільки в результаті вичерпного парадигматичного й синтагматичного дослідження. Отже, парадигматика, що включає екстралінгвістичні компоненти, не може бути відокремлена від синтагматики в її суто лінгвістичній інтерпретації, як умови функціонування лексичної одиниці. Багатозначну лексему треба розглядати в системі всіх її значень і відтінків, але керуючись методичною доцільністю.

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М., 1957.
2. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. – М., 1965.
3. Будагов Р. А. Человек и его язык. – М., 1974.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. – 1953. – №2. – С. 3–43.
5. Виноградов В. В. Русский язык / Грамматическое учение о слове /. – М.–Л., 1947.
6. Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 73–92.
7. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. – Київ; Одеса, 1983.
8. Колишанский В. Г. Теоретические проблемы билингвизма // Лингвистика и методика в высшей школе: Сб. статей. – М., 1967.
9. Левицький В. В. Сучасне розуміння структури лексичного значення // Мовознавство. – 1982. – №5. – С. 12–19.
10. Мартіне А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. – С. 366–566.
11. Смирницкий А. И. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 79–90.
12. Смирнова И. С. К вопросу о многозначности слова // Исследования по лексикологии и словообразованию: Сб. статей. – Красноярск, 1970. – С. 161–166.
13. Тишлер И. С. Еще о проблеме причинности лексической полисемии слова // Язык и общество: Сб. статей. – Саратов, 1977. – Вып. 4. – С. 142–157.
14. Ульман Ст. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып. 5. – С. 250–293.
15. Шанский М. М. Лексикология современного русского языка. – М., 1972.
16. Bréal M. Essai de sémantique. – Paris, 1924.
17. Martinet A. Reflexions sur la lexicographie. – La linguistique. – Paris, 1982. – Vol. 19. – № 2. – P. 139–145.

POLYSEMY IN THE ASPECT OF TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Galyna Prisovska

Odessa National Polytechnic University

The article is devoted to the question of a word meaning from the point of view of modern linguistics. The majority of words in a language are polysemantic. The reasons for this language universal are revealed both in syntagmatics and in paradigmatics; the polysemy development is influenced both by factors of linguistic and extralinguistic character. The principles of explaining polysemantic words in the audience that speaks another language are considered, as well as problems of lexicographic reflection of the words in the educational literature for foreigners who study the Ukrainian language.

Key words: lexical meaning, polysemantic words, polysemy, lexicographic reflection, Ukrainian as a foreign language.